
САВЧУК З.С.,

кандидат історичних наук,
доцент, кафедра психології,
Вінницький державний
педагогічний університет
ім. Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ОСОБИСТОСТІ ЯК ОБ'ЄКТА ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена актуальним проблемам філософії особистості як об'єкту досліджень. Аналізується зміст філософії особистості, методологічні засади її дослідження в контексті аналізу існуючих парадигм перспективного розвитку культурно-історичного та освітнього процесу. Окрім того, розкриваються основні альтернативні науково-теоретичні підходи щодо феномена особистості та визначаються шляхи її подальшого наукового дослідження.

Ключові слова: філософія особистості, самоорганізація особистості, світогляд, особистісно-орієнтоване навчання та виховання, українознавчий підхід.

Статья посвящена актуальным проблемам философии личности как объекта исследований. Анализируется содержание философии личности, методологические основы ее исследования в контексте анализа существующих парадигм перспективного развития культурно-исторического и образовательного процесса. Кроме того, раскрываются основные альтернативные научно-теоретические подходы к феномену личности и определяются пути дальнейшего научного исследования.

Ключевые слова: философия личности, самоорганизация личности, мировоззрение, личностно-ориентированное обучение и воспитание, украиноведческий подход.

The article is devoted to the issue of the day of philosophy of personality as the object of researches studies. Maintenance of philosophy of personality is analysed, methodological principles of its research in the context of analysis of existent paradigms of perspective development

of cultural and historical and educational process. In addition, basic alternative scientific and theoretical approaches open up in relation to the phenomenon of personality and ways concern its subsequent scientific research.

Key words: *Philosophy of personality, organization by personality itself, world view, studies and education it is directionally on personality, approach of Ukrainian studies.*

А ктуальні питання філософії особистості розв'язуються, перш за все, через філософію освіти, яка об'єднує теоретико-методологічний досвід і науково-педагогічну практику на межі філософії і освітньої діяльності. Характерною ознакою сучасної освіти є поєднання традицій, досвіду з інноваціями. У суспільній свідомості важливо утвердити змінність, динамізм змін як адекватну сучасності рису життєдіяльності, завдяки якій держава може забезпечити сталий розвиток, стабільно конкурентноздатне й успішне суспільство. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті визначає пріоритетність розвитку особи на засадах демократії і гуманізму [13, с. 112-114]. Як підкреслює директор Національного науково-дослідного інституту українознавства, професор П.П.Кононенко, національна освіта України має ґрунтуватися на засадах українознавчої науки: «Українознавство – це не просто система знань; це – уроки (історичні, державно-політичні, соціально-економічні, етнонаціональні, міждержавні, культурно-мистецькі, релігійно-філософські, морально-етичні) досвіду віків; аналіз причини характеру проблем сучасності; прогноз тенденцій і проектування шляхів майбутнього. Тому – це наука інтелекту й моралі, мужності й честі, любові до прекрасного і ненависті до

потворного» [11, с. 7; 14, с. 7-8]. Отже, українознавство в умовах сьогодення стає важливим компонентом ідеології сучасної освіти України.

Проблеми формування особистості є об'єктом багатьох гуманітарних дисциплін, які висвітлюють актуальні питання національної освітньої політики в Україні на межі ХХ-ХХІ ст. В царині українознавства це частково представлено як проблеми формування особистості у початковій школі (Алексєєва В., Білокононенко Т., Дроздович Н.); актуальні проблеми української національної школи-родини (Амеліна О., Вдовика Л., Вечерок Т., Кононенко М., Кононенко П., Касян Л.); роль національних традицій у вихованні національно свідомої особистості (Білан Г., Гармаш М., Гнатюк В., Дробноход М., Недюха М.); духовна зорієнтованість національної освіти в Україні (Білоус-Копкова О., Бондаренко Г., Вельбовець Г., відділ філософії освіти та освітніх технологій ННДІУ); українознавство як наука самопізнання та самотворення особистості (Вельбовець Г., Даренська В., Єлісовенко Ю., Зембінська Т., Зикун Н., Кононенко П., Касян Л., Лавренчук Т., відділ філософсько-психологічних проблем українознавства ННДІУ); формування мовної особистості в школі (Гордієнко М., Гривко А., Євсєєва Г., Єрмоленко С.); виховання особистості засобами трудової діяльності (Ведмеденко Д.,

Завгородній Ю.); національне, громадянське та патріотичне виховання як фактор цілісного формування особистості (Гордієнко М., Кононенко П., Кононенко М., Корольчук О.). У працях професора П.П.Кононенка, присвячених важливим теоретико-методологічним, праксеологічним та аксеологічним питанням щодо реалізації національної освіти України, щільно висвітлено й актуальність філософії особистості в контексті українознавчої науки. Про це свідчать назви його публікацій у провідних фахових виданнях: «Українознавство в системі освіти», «Українська освіта: стан, проблеми, перспективи в Україні і в світі», «Українська освіта у світовому часопросторі» [16, с. 8-51], «Українська освіта і наука на сучасному етапі: проблеми і перспективи» та багато інших. Автор статті ставить за мету висвітлити новий українознавчий підхід до філософії особистості, яка розглядається в системі філософії освіти, а також нову методологію оптимізації та особистісно-орієнтованого виховання на засадах українознавства.

Відомі дві основні функції освіти. Перша – навчання, спрямоване на передачу знань та вмінь, які вже попередньо набуті суспільством, а також забезпечення подальшого їх розвитку. Друга – виховна, спрямована на формування системи духовних цінностей, яка б найкраще поєднувала інтереси особистості, що виховується, із загальними інтересами суспільства, тобто соціалізація людини. Освіта та виховання відтворюють природно-історичне покликання людини розумної на Землі, формують досвід та уроки його здійснення; розкривають особливості та передають форми його етнонаціонального прояву; відображають специфіку його конкретно-

історичних трансформацій на рівні певного соціуму й окремо взятої людини; формують бачення й розуміння вибору науково-обґрунтованих шляхів та засобів людського поступу в майбутньому [17, с. 58-63]. Сукупність результатів цих двох функцій освітньої діяльності формує світогляд людини як певний цілісно субординований її погляд на світ в цілому і місце в ньому людини, що й обумовлює в кожній конкретній ситуації вибір одного з багатьох можливих видів її цілеспрямованої діяльності. Необхідно враховувати, що філософія з'являється як теоретично-рефлексійний аналіз попередніх форм світогляду.

Становлення основних видів філософії освіти збігається з головними етапами розвитку суспільства та відповідних їм філософських та освітніх систем. Однак лише в епоху Нового часу видатний чеський педагог Ян Амос Коменський розробив першу систематизовану теорію педагогіки («Велику дидактику»), що спиралась на розроблену ним філософську основу – пансофію. Лише вкінці XIX - на початку XX ст. з'явилися перші підручники з філософії освіти і курси з цієї дисципліни. В умовах колишньої радянської системи філософія освіти не розроблялася як окрема дисципліна. Актуальні проблеми філософії особистості були висвітлені у доповідях учасників Першої Міжнародної науково-практичної конференції НДІУ (м. Київ, 1991 р.), Всеукраїнської конференції «Філософія освіти в сучасній Україні» (м. Київ, 1996 р.), Перший, Другий, Третій Міжнародні конгреси «Українська освіта у світовому часопросторі» (2007, 2008, 2009 рр.), де обговорювалися актуальні питання українознавства і реформування освіти в Україні. Метою цих Кон-

гресів було і є вироблення пропозицій щодо стратегії та політики розвитку національної освіти в Україні, шляхів і засобів їх реалізації, де особистість виступає базовою категорією.

Перш за все філософія особистості як складова філософії освіти має бути спрямована на оптимізацію розв'язання найактуальніших глобальних проблем і відповідних їм суперечностей: між природою і діяльністю людей, між основними типами культур, цивілізацій, світоглядів, особливо між людиною і суспільством тощо. Як відомо, ще в ХІХ ст. більшість видатних філософів були впевнені в необхідності розробки такої цілісно-моністичної системи, яка могла б стати загальною методологією оптимізації розв'язання найважливіших суперечностей людства (гегельянство, марксизм, неотомізм та ін.).

Найважливішим завданням сучасної освіти є формування нового світогляду особистості, який би зміг неантагоністично розв'язувати найгостріші суперечності – як глобальні, так і специфічні для кожного соціуму, насамперед українського. Це потребує, у першу чергу, розкриття головної суперечності освітнянської діяльності та розробки нової діалектики оптимізації її розв'язання. Така освітня і загально-соціальна суперечність, як про це вперше засвідчив видатний український історик, вчений, громадсько-політичний і культурний діяч М.С. Грушевський (1921 р.), полягає у постійній конкуренції (суперечності) між двома протилежними тенденціями – індивідуальною і колективістською. Водночас, це потребує, як підкреслював К. Ясперс, визнання «обов'язкових для усіх членів даного суспільства правил діяльності», а тому і певного обмеження

свободи вибору діяльності цих членів [10, с. 13; 10, с. 82]. М.С.Грушевський у своїй праці «Початки громадянства: генетична соціологія» розкрив надзвичайну складність пошуку оптимального розв'язання тенденцій, які здійснюються в реальному виборі своєї діяльності як окремою людиною, так і будь-яким суспільством. Також у цій праці М.Грушевський зазначив, що вся еволюція суспільства здійснюється, з одного боку, шляхом виникнення соціумів більш високого структурного рівня організації, що пов'язане з появою більш загальних інтересів, відповідних їм обов'язкових правил діяльності.

На думку колективу авторів «Енциклопедії освіти» (К., 2008), великого значення в новій методології оптимізації розв'язання найгостріших суперечностей сучасності відіграє й принцип діалектичного зведення протилежностей в нескінченості до розкриття їх загальної суті. Це стосується як загальних інтересів кожного суспільства, держави, так і всього людства, розкриття того загального, що притаманне кожному типу сучасних світоглядів [1, с. 961]. Крім того, найважливіше значення має застосування як у філософії, так і в освіті в цілому ще одного принципу нової діалектики. Перш за все, це – розв'язання найважливіших суперечностей, як у теоретичній, так і в практичній діяльності методом діалогу, а не протиставленням. Діалогові методи все більше застосовуються в навчально-освітній діяльності (між учителем і учнем), а також діалогом між різними культурами, системами освіти тощо.

Так, особистісно-орієнтоване виховання (навчання) – це принципово новий тип виховання – навчання, що розвиваються в постіндустріальному суспільстві, сутність якого у подо-

ланні суперечності між вихованням для всіх і виховання для кожного на основі повороту до особистості. Особистісно-орієнтоване виховання – це виховання методологічного типу, яке для свого обґрунтування звертається до всього універсалу соціально-гуманітарних наук і спирається на фундаментальні, філософські, психологічні ідеї про людину і процеси її особистісного розвитку, про виховний простір як проекцію світу людини. Методологія особистісно-орієнтованого виховання ґрунтується на реалізації і взаємному поповненні множини сучасних підходів. Її особливості полягають у тому, що вона: орієнтує мету виховання на дитину як головну цінність; підтримує і розвиває суб'єктивні властивості; а також пробуджує творчий потенціал особистості [5, с. 183-189].

Особистісно-орієнтоване виховання спрямоване на реалізацію сутнісної природи служіння, коли основним життєвим ставленням виступає повага і любов до інших людей. Виховні ситуації, що створюються у межах особистісно-орієнтованого виховання, мають забезпечити розвиток такого рівня свідомості, який би спонукав особистість до самопізнання, самоідентифікації та самоактивності, щоб вона могла стати творцем власного життя й діяльності [3, с. 4], зайняти соціально активну позицію. Тому одна з основних функцій педагога полягає в тому, щоб розвинути у вихованця здатність якнайточніше розуміти свій внутрішній та зовнішній потенціал з метою вибору тактики поведінки [2, с. 56-59]. В цьому контексті стратегія побудови навчально-виховного процесу в площині особистісного підходу має визначатися науковим розумінням закономірностей розвитку особистості в онтогенезі.

Водночас, особистісно-орієнтоване навчання – це організація навчання на засадах всебічного врахування індивідуальних потреб і можливостей особистості. Метою цього типу навчання є створення умов для творчої індивідуальної самореалізації особистості і саморозвитку її власних якостей [9, с. 269-274]. Сутнісними ознаками особистісно-орієнтованого виховання є: гуманне співробітництво всіх учасників навчально-виховного процесу; діагностично-стимулюючий спосіб організації навчального пізнання; комунікативна діяльність особистості [6, с. 48-52]. Методологічне забезпечення особистісно-орієнтованого виховання передбачає посилення у змісті людинознавчого чинника, створення методик на засадах взаємодії пізнавального інтересу, рефлексії та забезпечення педагогічного успіху.

Включення українознавства до структури та змісту освіти України зумовлено органічною єдністю українознавства та нашого буття на різних етапах історико-культурного розвитку, а також тим, що українознавство є ідеологічно-філософською часо-просторовою цілістю, висвітлює єдність поколінь минулого, теперішнього і майбутнього. Отже, не лише з позицій науки, а насамперед з позицій реального життя, актуальні проблеми формування особистості, проблеми єдності тенденцій диференціації та диференціації процесу пізнання, стають все більш актуальними.

Пізнати свій народ, його культуру, історію можна лише інтеграцією галузевих наук, їхньою взаємодією, де особистість є ключовою категорією не лише філософії, але й передусім українознавства. Як писав І.Я.Франко ще наприкінці XIX ст.: «пізнати народ

– значить пізнати людей, що мешкають на певній території, а також пізнати їхнє нинішнє і минуле становище, фізичні і розумові особливості, інститути і економічне становище, торгові відносини й інтелектуальні зв'язки з іншими народами». Надалі І.Франко підкреслював, що в остаточних висновках наше самопізнання повинно спиратись “на ті згадані науки (історію, політичну історію й історію розвитку державних інститутів, історію наук та історію промислів) і зі свого боку доповнює їх своїми результатами» [19, с. 282-288]. Хоча українознавство і має спільне з галузевими науками, які досліджують різні сторони єдиного об'єкта (як наприклад, особистість), але воно не зводиться до знань і функцій будь-якої з них. Українознавство творить якісно нові знання про цілісний об'єкт, закони і механізми його функціонування та розвитку, а також творить методологію його пізнання. Тому логічною є взаємодія (а не суперечливість) наук, які не протистоять, а доповнюють одна одну, інтегруючись у цілісному пізнанні єдиного об'єкта. А українці, об'єднані навколо ідеї українознавства, навчаються поважати себе; така повага не суперечить і не протиставляє нас іншим філософіям і народам. Українознавство як ідеологія завжди було толерантним до інших поглядів, думок за умови, що вони гуманістичні [8, с. 178].

Природно, що саме в системі освіти народжується та впроваджується ідея філософії освіти на засадах українознавства, оскільки ця галузь найближча до формування світоглядних позицій молодого покоління. Проте, в основі процесу пізнання і самопізнання присутня взаємодія людини з навколишнім світом. І хоча духовний компонент тут як вторин-

ний продукт такої взаємодії, згодом він набуває самостійного значення і стає визначальним не тільки в осмисленні отриманих результатів, а й у прогнозуванні майбутнього. Факти й події в життєдіяльності особистості самі по собі мало що значать, якщо вони не поєднані в єдине ціле логікою і філософією людської думки. Тому історія народу – це ланцюг не лише фактів і подій, а й нерозривно пов'язаних між собою ідей. Факти і події, діяльність окремих людей вкарбовується в пам'ять народу, окремих людей, якщо вони пронизані життєдайною ідеєю [7, с. 17]. Як наголошував М.Грушевський, соціально-культурна спадщина народу в його історичному розвитку ніколи не переривалась [7, с. 17]. Оскільки в ній є те, що невіддільне часу й обставинам, насамперед в межах історії українського народу, – як явище ідейної, духовної спадщини поколінь.

При цьому українознавство справді стало світоглядно-філософською основою навчально-виховного процесу, тією ідеологією, яка допомагає молодому поколінню в набутті історичного та соціокультурного досвіду, сприяє успадкуванню духовних надбань українського народу [4, с. 52-56], що віками розвивається в річищі світової цивілізації, культури і є органічною часткою все-людства, розвиває і зміцнює формування громадянина України, сприяє вихованню культури міжнаціональних взаємин, а головне – відкриває шлях до самопізнання, творення і самотворення.

Реалізація стратегічних напрямків, які визначають завдання формування гармонійної особистості, значною мірою залежать від рівня інноваційної освіченості й культури педагогів, уміння продукувати перспективні ідеї, реалізувати їх у прак-

тичній діяльності. Побудова моделі інноваційної школи владно диктує потребу переосмислення стрижневих принципів, які визначатимуть змістові технології й управлінські домінанти навчально-виховного процесу, спрямованого на формування особистості (учня, дитини, педагога) як творця і будівничого свого життя. Принципи – це, передусім, вираження в категоріях діяльності знання про сутність, зміст, закони і закономірності інноваційної освіти, спрямованої на розвиток особистості як суб'єкта життя і творчої діяльності. До таких принципів належать наступні: 1) національна освіта (школа) – це та, яка органічно ідентифікується не лише з універсальною сутністю, а також з інтересами нації, усвідомлює свою роль у бутті нації (народу), а тим самим – і кожної людини; 2) принцип суб'єктивності, який передбачає: розвиток особистості (учня, студента) як людини культури, здатної визначати свою життєву траєкторію; визначення здатності особистості до саморозвитку; формування в особистості здатності до рефлексії, генерації ідей, їх продукування; розвиток навичок самоорганізації; планування діяльності, програмування дії тощо; 3) принцип рефлексії як обов'язковий компонент навчально-виховного процесу. Рефлексія включає як життєдіяльність і діяльність особистості, так і його мислення, почуття, цінності, засади вчинків, мотивів, смислу життя, життєвого вибору, самовизначення. Особливої значущості набуває культивування моральної, духовної рефлексії в контексті українознавчих вимірів; 4) ставлення до людини (дитини, учня, студента) як до особистості передбачає, перш за все, право на самостійні дії, саморозвиток, власну думку, життєву позицію. Як підкрес-

лював М.Бубер, «світ приходить до мене у формі особистості»; 5) принцип діалогічності, позиційності, який допомагає усвідомити, що життя за своєю природою діалогічне; кожна людина веде постійний внутрішній діалог із собою, сучасниками, зі своєю совістю; 6) принцип пріоритетності гуманітарної і творчої діяльності; 7) принцип філософійності, духовного освоєння світу. Саме в складні періоди розвитку суспільства філософія виступає стрижнем духовності, а філософська освіта як філософія особистості сприяє філософському осягненню життя. Вирішити ці завдання можливо лише на шляху переходу від освіти «як передачі знань» до системи продуктивного навчання на теоретико-методологічних засадах українознавства. Результатом такої системи навчання стане прискорене примноження знань, яке відбувається у процесі створення особистістю власного творчого й інтелектуального продукту [15, с. 8-11].

У контексті українознавства продуктивна освіта – це процес індивідуальної самореалізації людини (особистості), результатом якої є створення освітніх технологій, насамперед, інноваційних. Нове суспільство спонукає пошук способів розв'язання актуальних проблем через розкриття резервів творчого й інтелектуального потенціалу особистості, а філософія освіти (та освітніх технологій) забезпечить виховання національно свідомої особистості, де українознавство є пріоритетною (стратегічною) сферою гуманітарної політики Української держави. Це передбачає, що в сучасних умовах громадянин України має усвідомлено діяти в ситуації вибору, ставити власну мету і досягати її, діяти продуктивно в освітніх, професійних і життєвих сферах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрущенко В. П. Філософія освіти / В. П. Андрущенко, В. С. Лутай // *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень*. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 961.
2. Бех І. Д. Особистісно орієнтоване виховання / І. Д. Бех // *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень*. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 626
3. Бондар В. І. Українська педагогіка / В. І. Бондар, Ю. Д. Руденко // *Освіта*. – 1998. – 25 лютого - 4 березня. – С.4.
4. Бондаренко Г. Домінанти України у контексті нової духовно-розвивальної освітньої системи / Галина Бондаренко // *Українознавство*. – 2001. – Число 1. – С. 52-56.
5. Ващенко Г. Виховний ідеал / Григорій Ващенко. – Полтава : Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. – 191 с.
6. Горенко Л. І. Культура як українознавство : Методичний посібник для самостійної роботи студентів очної, заочної та дистанційної форми навчання, аспірантів, докторантів, слухачів курсів (факультету) підвищення кваліфікації з українознавства / Лариса Іванівна Горенко. – К. : МЕФ, 2003. – 156 с.
7. Грушевський М. Історія України-Руси : В 8 т. / М. С. Грушевський. – Нью Йорк : видавниче товариство «Книгоспілка», 1954. – Т. 1. – 648 с.
8. Жебровський Б. М. До читача / Б. М. Жебровський // *Українознавство в системі освіти міста Києва : Зб. матеріалів*. – К. : Либідь, 1998. – С. 178.
9. Іванський Р. Д. Виховний ідеал як чинник формування цілісної системи особи громадянина України (за матеріалами дослідження з проблем виховання молоді професора Григорія Ващенка) / Р. Д. Іванський // *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства*. – К. : НДІУ, 2005. – Т. ІУ. – С. 269-274.
10. Карл Ясперс. Психологія світоглядів / К. Ясперс ; з нім. пер. О. Кислюк, Р. Осадчук. – К. : Юніверс, 2009. – 725 с.
11. Кононенко П. П. Українознавство третього тисячоліття / Петро Петрович Кононенко // *Українознавство*. – 2001. – Число 1. – С. 4-9.
12. Кононенко П. П. Українознавство в системі освіти / Петро Петрович Кононенко // *Директор школи*. – 2001. – № 5 (149). – С. 14.
13. Кононенко П. П. Українознавство: проблеми методології / П. П. Кононенко // *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства / За загальною редакцією професора П.П.Кононенка; Відповідальний редактор О. Б. Ярошинський*. – К. : Міленіум, 2003. – Т. І : *Українознавство : теорія, методологія, практика*. – С. 112-114.
14. Кононенко П. П. Українознавство третього тисячоліття / Петро Петрович Кононенко // *Українознавство в системі освіти Буковини : Науково-методичний вісник*. – Чернівці : Технодрук, 2006. – С. 7-8.
15. Кононенко П. П. Концепційні основи програми національно-державницького виховання / П. П. Кононенко // *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства / За загальною редакцією професора П. П. Кононенка; Відповідальний редактор О. Б. Ярошинський*. – К. : Поліграфічний центр «Фоліант». – 2007. – Т. XVIII. – С. 8-11.

16. Кононенко П. П. Українська освіта у світовому часопросторі / П. П. Кононенко // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства / За загальною редакцією професора П. П. Кононенка; Відповідальний редактор О.Б.Ярошинський. – К. : Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. – Т. XIII : Українська освіта у світовому часопросторі. – С. 8-51.
17. Кононенко П. П. Слово до читача / Українці у світовій цивілізації і культурі: Колективна українознавча монографія. – К. : НДІУ, 2008, 400 с.
18. Токар Л. Українознавство у змісті та структурі національної освіти / Леонід Токар // Українознавство. – 2006. – № 3. – С. 58-63.
19. Франко І. Я. Найновіші напрямки в народознавстві // Крисаченко В.С. Українознавство : Хрестоматія-посібник : У 2 кн. – К. : Либідь, 1997. – Кн. 2. – 464 с.